

The Effect of Context on The Transformation of Folk Literature Genres: A Case Study Of A Legend And An Anecdote

Sait Sayar^{1,a,*}, Yılmaz Irmak^{2,b}

¹ National Education Ministry, Ankara, Türkiye

² Department of Turkish Language and Literature, Faculty of Letters, Kahramanmaraş, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 09/04/2024

Accepted: 27/06/2024

ABSTRACT

Understanding the context of products of folklore is of great importance for conducting accurate studies on these products. This is because a folklore product can have different names and functions in different contexts. Therefore, to obtain reliable results in any study based on these products, it is essential to gather information about the context in which the products were created. For this reason, the significance of the contexts of folklore products has been emphasized in previous studies. This study, however, will discuss the changes and transformations of a narrative in different contexts.

The study population includes a narrative cited as a legend in Diyarbakır and an anecdote in Sivas. Both texts recount the tale of villagers who are bothered by the sun in their eyes while traveling to the city center in the morning and voice their complaints to the rulers. This study, which was conducted on the noteworthy fact that the same event is presented as a legend in one context and as an anecdote in another, compares the legend and anecdote texts in terms of the event, people, time, place, narrator, context, and function. The result of the comparison revealed no differences in structural features, such as the context of narrative formation, subject, event, persons, time, place, and narrator. However, it was concluded that the narratives were told under two different genres, legend, and anecdote, due to the change in the functions of the narrative in the contexts in which they were retold.

Keywords: Context, Transformation, Legend, Anecdote, Function.

Bir Efsane ve Fıkra Örneğinde Halk Edebiyatı Türlerinin Değişiminde Bağlamin Etkisi

Süreç

Geliş: 09/04/2024

Kabul: 27/06/2024

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution 4.0
International License

ÖZ

Halk bilimi ürünlerinin bağlamlarının bilinmesi bu ürünlerle ilgili yapılacak çalışmalar için son derece önemlidir. Çünkü bir ürün farklı bağlamlarda değişik ad ve işlevlerle icra edilebilmektedir. Bu ürünlerden yola çıkılarak yapılacak herhangi bir çalışmada sağlıklı sonuçlar elde edebilmek için ürünlerin bağlamlarıyla ilgili bilgilerin elde edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle bugüne kadar yapılan çalışmalarda halk bilimi ürünlerinin bağlamlarının önemine dikkat çekilmiştir. Bu çalışmada bir anlatının farklı bağlamlarda yaşadığı değişim ve dönüşümler ele alınacaktır.

Çalışmanın evreni Diyarbakır'da efsane, Sivas'ta da fıkra olarak aktarılan bir anlatıdan oluşmaktadır. İki metinde de sabahın erken saatlerinde şehir merkezine giderken gözlerine güneş düşen köylülerin bu durumdan rahatsız olmaları ve güneşi yöneticilere şikâyet etmeleri hikâye edilir. Aynı olayın bir bağlamda efsane, diğer bağlamda fıkra olarak işlev görmesi üzerinde durulması gerekli bir konu olduğu düşüncesiyle yapılan bu çalışmada efsane ve fıkra metinleri; olay, kişiler, zaman, mekân, anlatıcı, bağlam ve işlev bakımlarından karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmanın sonucunda anlatının oluşum bağlamları, konu, olay, şahıslar, zaman, mekân ve anlatıcı gibi yapısal özellikleri bakımından herhangi bir farklılık taşımadıkları görülmüştür. Ancak anlatının yeniden nakledildikleri bağlamlardaki işlevlerinin değişmesi nedeniyle efsane ve fıkra olarak iki farklı tür adıyla anlatıldıkları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağlam, Dönüşüm, Efsane, Fıkra, İşlev.

^a saitsayar58@hotmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0002-5310-0094>

^b yilmazirmak46@hotmail.com

^b <https://orcid.org/000-0003-1948-4132>

How to Cite: Sayar, S, Irmak, Y, (2024). The Effect of Context on The Transformation of Folk Literature Genres: A Case Study Of A Legend And An Anecdote, *CUJOSS*, 48(1): 67-73

Giriş

Halk edebiyatı ürünlerinin hangi bağlamlarda üretildiği ve bu bağlamlarda hangi ihtiyaçlara cevap verdiğinin bilinmesi yapılacak yeni çalışmalar için önemli bir gerekliliktir. Çünkü bir edebî eser, belli bir devirde var olan bireysel ve toplumsal hayat içinde doğar ve doğduğu ortamlarda da çeşitli işlevleri gerçekleştirir. Dolayısıyla bir edebî eserden yola çıkarak onu üreten ve kullananlarla ilgili geniş kapsamlı çalışmalar yapılabilmesi için söz konusu eserin hangi koşullarda üretilip hangi koşullarda ve hangi amaçlarla kullanıldığının bilinmesi gereklidir. Bu da eserin derlenme süreçlerinde konunun geniş bir bakış açısıyla ele alınması ve yalnız metinle yetinmeyip eserin bağlamıyla ilgili bilgilerin de elde edilmeye çalışılmasını zorunlu kılar (Ekici, 2007: 80). Halk edebiyatı anlatı türlerinin sözlü kültür ortamında doğması ve sözlü olarak aktarılması bir süreç olarak görülebilir. Bu süreç bir eserin önce sözlü kültür ortamında üretilmesiyle başlar. Sonra ürün, başka sözlü kültür ortamlarında icra edilir. Bu icralar çok uzun bir zaman diliminde devam edebilir. Bu ürünlerin, bir yandan sözlü kültür ortamlarında icrası sürerken diğer yandan da derlenerek yazılı kültür ortamlarına aktarımı gerçekleşebilir. Ancak bir ürün herhangi bir tür adı altında bir zamanlar derlenip yazılı kültür ortamına aktarılmışken sözlü kültür ortamında icrası da devam ettiği için çeşitli değişim ve dönüşümler geçirmeye devam eder. Hatta bir türe ait herhangi bir ürün sözlü kültür ortamının koşullarına bağlı olarak yeni bir türe dönüşerek yeni yeni işlevler üstlenebilir. Sözlü kültür ortamına ait ürünlerin her icrasında yeniden üretiliyor olması ve her icrada çeşitli değişimler geçirmeleri, çeşitlenme (varyantlaşma) olarak değerlendirilse (Yıldırım, 2016: 70) de bu çeşitlenme farklı düzeylerde gerçekleşir. Çoğu zaman bir türe ait ürün farklı ortamlarda icra edilirken bünyesine yeni unsurlar eklenir veya metinden bazı kısımları çıkarılır. Böylece bir eserin farklı biçimleri ortaya çıkar. Bu çeşitlenme sonucunda metnin tür özellikleri ve işlevleriyle ilgili önemli değişiklikler yaşanmaz. Çeşitlenmenin diğer bir şekli de bir türe ait eserin farklı türlere dönüşmesiyle gerçekleşir. Köroğlu anlatmalarının Anadolu sahası dışında genellikle bir destan olarak kabul edilmesine karşın Anadolu da bir halk hikâyesine dönüşmesi (İçel, 2010: 3) bu bakımdan tipik bir örnektir. Bu değişim ve dönüşüm, bağlamda yaşanan gelişmelere bağlı olarak gerçekleşen doğal süreçler olarak da görülebilir. Bu yönüyle de halk hikâyelerinin destanların bir devamı olarak değerlendirilmesi (Çetin, 2020: 7) de mümkündür. Ağıtların zamanla türküleşmesi (Güven, 2013: 117) de birbirleriyle organik bağları olan türler arasındaki değişim ve dönüşüm bakımından birer örnek olarak değerlendirilebilir. Ancak bir anlatının farklı bağlamlarda aralarında doğrudan organik bir bağın bulunmadığı farklı tür adları altında icra edilmesiyle ilgili örnekleri görmek de mümkündür. Bu örneklerden biri de Diyarbakır'da bir efsane, Sivas'ta da bir fıkra olarak anlatılan köylülerin güneşi şikâyet etmesiyle ilgili anlatıdır.

Anlatı türlerinden bazıları ya doğrudan birbirlerinin devamı niteliğinde ya da birinin diğerlerinin bünyesinde

çeşitli düzeylerde varlık ve etkilerini sürdürmeleri biçiminde organik ilişkiye sahiptir. Mitlerin sonraki birçok tür içinde varlık ve etkilerinin devam etmesi (Kaya, 2020: 635) bu bakımdan bir örnek verilebilir. Destan, halk hikâyesi gibi türler de birbirinin devamı niteliğindedir. Yaygın kanaate göre halk hikâyeleri destanların üretildiği bağlamlarda yaşanan değişim ve dönüşümlere bağlı olarak ortaya çıkmış ve destanların devamı niteliğinde bir türdür (Çetin, 2020: 7). Ancak bu çalışmaya konu olan efsane ve fıkra türleri arasında doğrudan organik bir bağ kurmak mümkün değildir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda bu türlerin tanımları verilecektir.

Efsane; konusu varlıklar, olaylar ve yerler olan, bünyelerinde çeşitli olağanüstülükler bulunan, kesin bir şekil ve üslup özellikleriyle sınırlandırılmayan, kısa, yalın bir dille ve nesir olarak aktaran ama inandırıcılık vasfına sahip anonim bir anlatı türü (Helimoğlu Yavuz, 1993: 10) olarak tanımlanabilir. Türün tanımıyla ilgili bilgi veren tüm kaynaklarda dile getirilen temel ortak özellikler arasında efsanelerin inandırıcılık vasfı taşıması (Alptekin, 2014: 16; Boratav, 2016: 111) dikkat çeken bir durumdur. Bir efsanede anlatılanların onu üretenlerin dünyalarında herhangi bir inanca denk gelmesi efsanelerle ilgili çalışmaların daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmasını gerekli kılar. Çünkü insanların inançlarının oluşmasında birçok etkenden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla inançla ilgili bir yönü olan efsanelerin onu üretenlerin *"arzularını, umut ve umutsuzluklarını, felsefelerini kesin çizgilerle ortaya koyan"* (Rayman, 2010: 20) bir tür olduğu söylenebilir. Efsanelerin başka bir özelliği ise tarihle yakın bir ilişkisi olmasıdır. Devlet adamları, komutanlar etrafında da çeşitli efsaneler teşekkül etmiştir. Söz konusu efsanelerin oluşumunda halkın devlet adamlarıyla ilişkilerinin yansımalarını görmek mümkündür. Halk; beğendiği, değer verdiği yöneticilerin icraatlarını biraz da abartılı olarak anlatır. Anlatılanlar zamanla efsaneleşir (Alptekin, 2014: 17).

Fıkra türüyse bünyesinde mizah, nükte, hiciv, tenkit ve alay unsurlarını bulunduran; günlük olaylardan yola çıkılarak hisse çıkarmayı hedefleyen, sözlü olarak aktarılan, kısa ve mensur hikâyeler (Kaya, 2020: 380) biçiminde tanımlanabilir. Her ne amaca yönelik olursa olsun fıkra olaylarının gerçek hayata dayanması ve bu olaydan yola çıkılarak bir hüküm ortaya konulması (Gökşen, 2017: 9, 14) onu üretenler hakkında çeşitli değerlendirmelerin yapılmasını sağlayacak bir özelliktir. Çünkü asıl amacı güldürmekle birlikte düşündürmek olan fıkralar bu yolla alay etmek, aşağılamak, hor görmek gibi işlevlere de sahiptir (Koca, 2017: 31). Fıkralarda dikkat çeken diğer bir özellikse anlatımın genellikle bir tip etrafında şekillenmesidir (Kaya, 2020: 381). Bu tipler Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Temel, Fadime gibi kişiler olabileceği gibi (Çobanoğlu, 2018: 150) köylüler (Koca, 2017: 46) de aptallık, saflık, cimrilik gibi davranışları bakımından bir fıkra tipi olarak nitelendirilebilir.

Buraya kadar aktarılanlardan da anlaşılacağı üzere efsane ve fıkra türleri arasında doğrudan organik bir bağ kurmak mümkün değildir.

Benzer bağlamlar içinde üretilen bir anlatının farklı tür adlarıyla farklı işlevler icra etmesinin incelenmesi gerektiği düşüncesiyle yapılan bu çalışmada türler arasındaki geçişkenliğin yanı sıra onları üreten ve tüketenlerle ilgili değerlendirmeler yapılacaktır. Bu amaçla önce efsane ve fıkra metinleri, sonra da tür tanımlarına bağlı olarak metinlerin bağlamlarıyla ilgili bilgiler verilecektir. Bu bilgilerden yola çıkılarak bir anlatının farklı bağlamlarda farklı tür adlarıyla kullanılıyor olmasının sebepleri üzerinde durulacaktır. Sözü edilen anlatının farklı bağlamlarda farklı tür adıyla kullanılırken gerçekleştirdiği işlevleri belirlenerek hem tür hem de işlev farklılaşması hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

Efsane, Fıkra Metinleri ve Bağlamları

Efsane

“Kavaklıboğaz köylüleri çok saf insanlarmış işleri gereği sabah erkenden Hazro’ya gidip akşamları dönerken güneş hep karşılardan gelir ve onları rahatsız edermiş. Bir gün gücünün her şeye yeteceğine inandıkları beyleri Hazro beyi Seyfettin Bey’e bu rahatsızlıklarını anlatıp güneşi şikâyet etmişler ve buna bir çare bulmasını istemişler. Bey de bir süre sonra “Tamam ben güneşle konuştum. Köylüler Hazro’ya akşam gelip sabah dönsünler, o zaman onları rahatsız etmem” diyor demiş. Bu çözüm karşısında köylülerin beylerine güvenleri ve saygıları bir kat daha artmış.” (Helimoğlu Yavuz, 1993: 48).

Efsane, Muhsine Helimoğlu Yavuz tarafından derlenir. Kaynak kişi, efsaneyi dedesinden öğrendiğini belirtir (Helimoğlu Yavuz, 1993: 48). Yazar, efsanenin bağlamıyla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak gerek yazarın efsane türünün özellikleriyle ilgili yaptığı genel açıklamalar gerekse bu efsanenin metninden bağlamla ilgili bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Helimoğlu Yavuz bu efsaneyi dinî efsaneler grubuna dâhil etmiştir. Onun dinî efsanelerle ilgili yaptığı genel değerlendirmeleri bu efsanenin bağlamını da açıklayacak mahiyettedir. Dinî efsaneler, toplum hayatında önemli etkileri olan kişilerin hayatları, ölümleri, mezar ve türbeleri etrafında şekillenir. Bu kişiler yönetici veya herhangi bir olayın kahramanları konumunda olsalar da halk onlara bazı dinî vasıflar vererek efsaneleştirir. Bu tür efsanelerin oluşmasında hayat şartlarının zorluğu, ekonomik darlık ve çaresizlik karşısında halkın bir çözüm yolu bulmak ümidiyle manevi gücü olduğuna inanılan kişilere başvurmaları etkilidir. Bu bir yönüyle de yaşanan çaresizliğe karşı bir teselli arayışıdır. Bu şekilde üretilen efsanelerde kahramanlar halkın kutsal ve önemli gördükleri gerçek kişiler olarak yer alır. Anlatılan olaylarınsa çoğunlukla zamanları ve mekânları bellidir (Helimoğlu Yavuz, 1993: 20, 21, 22). Verilenlerden yola çıkılarak efsanenin bağlamıyla ilgili şu sonuçlara ulaşılabilir: Kavaklıboğaz köyünde yaşayanlar, ilçe merkezine yolculukları sırasında güneşin yüzlerine vurmasından rahatsız olurlar. Bu köyün coğrafi konumu itibarıyla çözümü mümkün olmayan bir durumdur. Köylünün bu çözümsüzlüğü idrak edememiş olmaları efsanede çok saf insanlar olmalarına bağlanır. Saf kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında “etrafında olup

bitenleri anlayamayan, kurnazlığa akli ermeyen, zekâ ve kavrayıştan yoksun olduğu için kolay kandırılabilen” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamına gelir. Ancak, bu saf köylüler, Hazro Beyi’ne bağlı oldukları için bu problemin çözümünü de o beyden beklerler. Bu da beylik düzeninin hâkim olduğu bir toplumsal yapının olduğunu gösterir. Dolayısıyla köylünün bağlı buldukları beylerinden habersiz bir iş yapmaları mümkün olmayacağı için karşılaşılan problemin çözümü de beyden beklenir. Bey de güneşle konuştuğunu söyleyerek köylüye çözümünü sunar. Bu çözümden memnun olan köylülerin beylerine karşı saygıları artar. Helimoğlu Yavuz, bahsi geçen beyin Hazro Beyi Seyfettin olduğunu, Seyfettin Bey’in torunu Seyfettin Budak’ın beyin güneşle konuşması motifinin efsaneye daha sonra eklendiği bilgisini verdiğini belirtir (Helimoğlu Yavuz, 1993: 48). Ancak bu ekleme sonradan yapılmış olsa da efsaneyi üretenlerin beyleri hakkındaki kabullerini yansıtır. Anlatıya göre halk, Hazro Beyi’nin güneşle konuşabileceğine inanır.

Anlatının oluşum bağlamının yanında bir de derlemenin yapıldığı bağlamdan söz edilebilir. Helimoğlu Yavuz, derlemenin yapıldığı bağlamla ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak efsanenin derlendiği bağlam hakkında da şu yorumlar yapılabilir: Bir araştırmacı belli bir yörede anlatılan efsaneleri derlemek amacıyla çalışmalar yapar. Kaynak kişiler bildikleri anlatıları yazara aktarırlar. Kaynak kişi babasından duyduğu bir anlatıyı paylaşır. Hazro Beyi’nin torununun metne müdahale etmesi (Helimoğlu Yavuz, 1993: 48) de derleme sırasında ortamda başkalarının da olduğunu göstermektedir. Hazro Beyi’nin torununun efsanedeki güneşle konuşma kısmının anlatıya sonradan eklendiğini belirtmesi anlatının genel olarak inandırıcı bulunmasına rağmen olağanüstülük özelliği taşıyan ifadelerin inandırıcı olarak görülmediği sonucuna ulaşılabilir. Buradan hareketle derleme bağlamında efsanenin gerçekçi kısımları doğru kabul edilirken olağanüstülük vasfı taşıyan kısımların inandırıcı olarak görülmediği söylenebilir.

Günümüzdeki yaygın kabullere göre bu metnin efsane türüne dâhil edilmesi tartışılabilir bir durum olarak görülebilir. Boratav’ın da belirttiği gibi efsanenin başlıca özelliği anlatılanların gerçek olduğuna inanılmasıdır (2016: 111). Yukardaki metinde anlatılanların bugün bir gerçek olarak görülmesi mümkün değilse de bunların bir zamanlar gerçek olarak inanılan bir olay olduğu söylenebilir. Bu da efsanelerin tabii seyrini yansıtabilecek bir durumdur. Çünkü efsaneler zamanla inandırıcılık özelliklerini yitirir ve bir müddet de geçmişte inanılan gerçekler olarak varlıklarını sürdürür (Boratav, 2016: 112, 120).

Fıkra

“Köyün birinde ahali sabah şehir merkezine giderken ve akşam da köylere dönerken gözlerine güneş düşmesinden rahatsız olurlar. Toplanıp duruma bir çözüm ararken güneşi Vali’ye gidip şikâyet etmeye karar verirler. Köy heyeti ertesi gün Vali’nin huzuruna çıkıp sabah ve akşam gözlerine düşen güneşten şikâyetçi olduklarını söylerler. Vali, bundan kolay ne var, siz de şehre akşam gelip köyünüze de sabah dönün, der. Köylü, Vali’nin dediğini yapar ve şehir merkezine akşam gidip köylere sabah

dönerler. Artık gözlerine güneş düşmeyince de biz bunu niye daha önce düşünmedik, derler.” (KK1).

Bu fıkra 13. 02. 2020 tarihinde derlenmiştir. Derleme doğal ortamda yapıldı. Fıkra, bir arkadaş grubunun sohbeti sırasında kaynak kişi tarafından anlatıldı. Sohbet genel olarak insanların olur olmaz isteklerde bulunmaması, makul ve mantıklı olmak gerektiğiyle ilgiliyken kişilerden bazılarının konuyu bir tartışmaya dönüştürdükleri gözlemlendi. Kaynak kişi bir dönem imam-hatip olarak görev yapması nedeniyle sözü dinlenen bir kişi olarak kabul edilir. Dolayısıyla tartışmayı tatlıya bağlamak amacıyla hareket eder. Bu fıkrayı anlattıktan sonra bahsi geçen köylüler gibi saf olmamak gerektiğini vurgular. Dinleyicilerden bazıları da vay saflar, demek güneşi Vali'ye şikâyet etmişler, diyerek gülmüşlerdir. Kaynak kişi, bu fıkrayı büyüklerinden duyduğunu belirtmiştir. Fıkranın her ne kadar güldürmeyi amaçlayan bir yanı olsa da verilmek istenen asıl mesaj bazı konuların düşünülme ve problem edilmeye değmeyeceğidir. Olur olmaz konuları kendilerine dert edinenler çok gülünç durumlarla karşılaşabilirler.

Anlatının Efsaneden Fıkraya Dönüşümü

Efsane ve fıkra türleriyle ilgili tanımlarda anlatıların bir olaya dayandığının belirtilmesi (Alptekin, 2014: 15-17; Kaya, 2020: 380) sözü edilen türler için önemli bir ortak özelliktir. Aslında kısa birer hikâye olan bu türler amaç, işlev ve bağlamları itibarıyla farklılaşır. Dolayısıyla aynı anlatı bir bağlamda efsane olarak işlev görürken başka bir bağlamda fıkra olabilir. Fakat bu yargı henüz bir genelleme olarak kabul edilebilecek seviyede değildir. Çünkü konunun daha başka metinler ve türlerle ilgili çalışmalar yapılarak zenginleştirilmesi gereklidir. Burada seçilen iki metin üzerinde yapılan incelemeyle konuya dikkat çekilmeye çalışılmaktadır. Aşağıda verilen tabloda metinler arasında olay, kişiler, zaman, mekân, anlatıcı, bağlam ve işlev bakımından bir karşılaştırma yapılacaktır. Böylece bir anlatının farklı bağlamlarda farklı türde metinler olarak hangi işlevleri karşıladıkları açıklanacaktır.

Çizelge 1.

Table 1.

Efsane	Anlatı Unsurları	Fıkra
Köylünün şehir/ilçe merkezine giderken gözlerine güneş düşmesi		Köylünün şehir/ilçe merkezine giderken gözlerine güneş düşmesi
Köylünün güneşi Hazro Bey'i'ne şikâyet etmesi		Köylünün güneşi Vali'ye şikâyet etmesi
Bey'in güneşle görüşüğünü söylemesi	Olay	Vali'nin köylüden ilçe merkezine akşam gelip köylülerine sabah dönmelerini söylemesi
Bey'in köylüden ilçe merkezine akşam gelip köylülerine sabah dönmelerini söylemesi		Köylünün bu çözümü kendi akıllarına gelmemesinden hayıflanmaları
Köylünün bu çözümü beğenip Bey'e saygı duymaları		
Köylüler, somut şahıslar Hazro Bey'i	Şahıs Kadro	Köylüler, fıkra tipine dönüşmüş temsili şahıslar Vali

Hazro Bey'i Seyfettin'in yaşadığı dönem yani nesnel bir zaman	Zaman	Uzak olmayan herhangi bir zaman yani nesnel olmayan bir zaman
Kavaklıboğaz köyü ve Hazro	Mekân	Herhangi bir köy ve herhangi bir il merkezi
Üçüncü kişi anlatıcı	Anlatıcı	Üçüncü kişi anlatıcı
Güneşten şikâyetçi olan saf köylüler Bey'den yardım ister. Bey, güneşle görüşüğünü söyleyip köylünün problemini çözer. Metnin aktarıldığı bağlamdaysa efsane derleyen bir araştırmacı kaynak kişilerden derleme yapar. Kaynak kişi de anlatıcıyı aktarır. Derlemenin yapıldığı bağlamda anlatının bir efsane olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bağlamda anlatının gerçek olduğuna inanılmakla beraber güneşle görüşme motifinin metne sonradan eklendiği belirtilmesi bu olağanüstülüğün gerçek olmadığına inanıldığını gösterir.	Bağlam	Derlemenin yapıldığı bağlamda anlatının fıkra olduğu kabul edilmektedir. Ancak anlatı, efsanenin oluşum bağlamıyla benzer bir bağlamda oluşmuştur. Anlatıcı fıkrayı aralarında tartışma yaşanan bir gruba anlatmıştır. Böylece gruptakiler yatışmıştır. Anlatıcı bu fıkranın komşu köylülerin birbirleriyle alay etmek için de anlatıldığını belirtmiştir.
Köylülerin sağlığını ortaya koyar. Köylülerin Beylerine olan bağlılığını ve güveninin gösterir. Dolayısıyla devrin toplumsal yapısı hakkında bilgi verir.		Saf köylülerle alay etmek ve onları aşağılamak. Bu yönüyle anlatı özellikle komşu köylerde yaşayanların birbirleri ilişkilerini yansıtmaktadır.
Bey'in bulduğu çözüm sayesinde halkın ona karşı güveni artar. Böylece anlatı, beylik düzeninin devam etmesi düşüncesine destek olur. Anlatı bilgilendirme işlevine sahiptir.	İşlev	Anlatı; Gülmeye, eğlenme, rahatlama, öğüt verme ve alay etme gibi işlevlere sahiptir.
Anlatı, akınlı kullanmayan kişiler olur olmaz her şeyi bir problem olarak algılayabilir ve kandırıldıklarını da fark etmezler biçiminde bir ileti taşır. Bu da metnin eğitimle ilgili bir işlev taşıdığını gösterir.		Saf köylülerin Vali'ye başvurmaları devletle olan ilişkilerini göstermektedir. Anlatı, gergin bir ortamda anlatılarak insanların sakinleşmesi, rahatlama sağlanmıştır.
		Akınlı kullanmayan köylülerin gülünç bir duruma düşmesinin belirtilmesiyle anlatı efsaneyle aynı iletiyi taşımaktadır.

Tabloda verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi anlatı hem bir efsane hem de bir fıkra olarak anlatıldığında yalnız derlemenin yapıldığı bağlam ve bu bağlama bağlı olarak gerçekleştirdiği işlevler bakımından farklılık taşımaktadır. Tabloda da gösterildiği gibi efsane, günümüz dünyasındaki gerçek kişilerin yakın bir zamanda yaşadıklarına inanılan olaylara (Bascom, 2006: 177) dayanır. Efsane türü için ayırt edici olan bu özellikler, fıkra türü açısından farklılaşmaktadır. İki anlatıda da aynı şahıslar aynı problemi yaşar ve bu problemin çözümü için aynı yola başvururlar. Ancak, efsane metninde başvurulan kişi Hazro Bey'i, fıkrada ise Vali'dir. Helimoğlu Yavuz, efsaneyle ilgili açıklamasında Hazro Bey'i Seyfettin'den (1993: 48) söz eder. Bu da anlatının bu kişi bağlamında ortaya çıkmış olabileceğini gösterir. Dolayısıyla efsanenin somut bir kişi etrafında ve nesnel bir zaman diliminde teşekkül ettiği söylenebilir. Bu somutluk ve nesnellik fıkra metninde bulunmamaktadır. Köylüler, problemlerinin

çözümü için Vali'ye başvururlar ancak anlatıda bu valinin kim olduğuyla ve olayın ne zaman yaşandığıyla ilgili bir bilgi yer almaz. Fıkradaki köylüler de gerçek kişiler olarak değil, herhangi bir köyün halkı olarak söz konusu olayları yaşarlar. Dolayısıyla bu köylüler saflıkları nedeniyle bir fıkra tipine (Koca, 2017: 46) dönüşmüşlerdir. Böylece köylüler somut birer varlık olmaktan çıkarak temsilî bir özellik kazanmışlardır. Bu açıklamalardan da iki anlatının zaman ve şahıslar bakımından farklılık taşıdıkları sonucuna ulaşılabilir.

Her anlatı, onu üretenlerin dünyalarında farklı ihtiyaçlara karşılık olarak ortaya çıkar. Bu üretim aynı zamanda anlatıların üretildiği bağlamda anlatıcı, dinleyici ve ortamın etkileşimine dayanır (Ulusoy Aranyosi, 2011: 16). Bu da anlatıların üretildikleri bağlamların gerçekliklerinden izler taşıyacağını gösterir. Efsanedeki Hazro Beyi'nin fıkrada bir vali olarak yer alması bağlamla ilgili bir durum olarak görülebilir. Beylik düzeninin hâkim olduğu bir yörede teşekkül eden efsanede problemin çözümünün beyden beklenmesi doğal bir durumdur. Efsanedeki beyin anlatının zamanıyla ilgili de bir yanı vardır. Beylik düzenine dayalı bir toplumsal yapının bir gereği olarak halk, bu düzen içinde edilgen bir durumdadır. Bu edilgenlik, doğal olanla olmayanı ayırt etmelerini de engellemektedir. Dolayısıyla güneşin olumsuz etkisini ortadan kaldırması için beye müracaat etmişlerdir. Beyin sunduğu çözümün sorgulanmadan kabul edilmesi de feodal yapı içinde beyin sorgulanmayacağını gir göstergesidir. Günümüzde bu yapının geçerliliğini yitirdiği söylenebilir. Fıkradaysa yönetici konumundaki kişi bir validir. Dolayısıyla fıkranın daha yakın bir zamanda teşekkül ettiği sonucuna ulaşılabilir. İl ölçeğinde en üst düzeydeki yöneticinin sunduğu çözüm de sorgulanmadan uygulanır. Bu örnek bir yandan Vali'nin verdiği kararın sorgulanmadığını gösterirken diğer yandan da köylünün saflığını yansıtır. İki anlatıda da yönetici konumunda bulunanların verdikleri kararların sorgulanmadan uygulamaya konulması ortak bir özelliktir. Bu davranışın köylülerin saflığına dayanmasının yanında yöneticilerin verdikleri kararların sorgulanamayacağı düşüncesini yansıtmaları bakımından da ortak oldukları sonucuna varılabilir.

Halk bilimine ait ürünlerin farklı bağlamlarda çeşitli değişim ve dönüşümler geçirmesi (Bars, 2017: 45), aynı anlatının bir efsane ve fıkra olarak anlatılmasında en önemli etkenin anlatının derlendiği bağlam olduğunu gösterir. Anlatı benzer özelliklere sahip iki bağlamda teşekkül etmişken derlemenin yapıldığı bağlamlardaki farklılık nedeniyle iki ayrı tür adıyla anlatılmaktadır. Anlatının farklı bağlamlarda çeşitlenmesi (Ulusoy Aranyosi, 2011: 15) bağlamın önemini vurgulamanın yanında anlatının ilk üretildiği bağlamla derlemenin yapıldığı bağlam arasındaki değişimin etkisine de işaret etmektedir. İncelemenin evrenini oluşturan anlatının efsane olarak derlendiği bağlamın doğal ya da yapay ortam olup olmadığı açık olmamakla birlikte bir derlemecinin yapacağı araştırmada kullanacağı malzemeyi toplamaya çalışırken kaynak kişilerde efsane bilip

bilmediklerini sormuş olması güçlü bir ihtimaldir. Kaynak kişilerin de bildiklerini derlemeciye aktardıkları, bu aktarım yapılırken bildiğim bir efsane şöyledir, diyerek anlatımı gerçekleştirdikleri sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla kaynak kişilerin sağlam bir tür bilgisine sahip olması da zayıf bir ihtimaldir. Diğer bazı türlerde olduğu gibi efsane türünün de bir hikâyeye dayanması (Alptekin, 2014: 15-17), kaynak kişinin bildiği bir hikâyeyi efsane olarak aktarmasını sağlamış olabilir. Bu sebeple anlatının bir efsane olarak kabul edilmesi doğrudan onu üretenlerin yaptıkları bir adlandırmaya dayanmaz. Derlemeci anlatıyı bir efsane olarak değerlendirmiş ve motifleri bakımından incelemiştir (Helimoğlu Yavuz, 1993: 48).

Fıkranın derlendiği bağlamda da kaynak kişinin herhangi bir tür bilgisine sahip olduğu söylenemez. Ancak kaynak kişi, anlatıyı fıkraya ait tüm işlevleri yerine getirecek mahiyette aktarmıştır. Bu bağlam doğal bir bağlamdır. Dolayısıyla anlatıcı, aktarımın derleneceğinden de haberdar değildir. Anlatım yapılırken de size şimdi bir fıkra anlatacağım da dememiştir.

İki bağlamda yaşanan değişikliklerden biri de anlatının inandırıcılık boyutuyla ilgilidir. Konu efsane türü bağlamında ele alındığında "inandırıcılık" özelliğinin türe ait belirleyici bir unsur olduğu (Bascom, 2006: 177) görülecektir. Efsaneye sonradan eklendiği belirtilen güneşle konuşma motifinin (Helimoğlu Yavuz, 1993: 48) anlatının oluşum bağlamında inandırıcılık vasfına sahip olsa da sonraki dönemlerde bu özelliğinin zayıfladığı söylenebilir. Ancak bu motif dışında anlatıdaki olaylar, onu üretenlerce gerçek olarak kabul edilmektedir. Anlatının fıkra olarak kabul gördüğü bağlamlardaysa olayların gerçekten yaşanıp yaşanmadığı konusunda bir vurgu yoktur. Bugüne kadar yapılan tanımlarda fıkra türünün inandırıcılık özelliğiyle ilgili herhangi bir bilgi yer almaz (Gökşen, 2017: 9-12). Ayrıca fıkra türünün böyle bir vurgu taşıması da gerekmez. Çünkü fıkra inandırma iddiasıyla ortaya çıkmaz. Bu türün işlevleri daha çok güldürme, eleştirme, alay etme, küçük görme, ders verme (Koca, 2017: 31) biçimlerinde tezahür eder. Dolayısıyla anlatı, efsane olarak aktarıldığı bağlamda güneşten şikâyet eden köylülerin davranışları ve bu süreçte Hazro Beyi'yle münasebetleri hakkında bir açıklama yapmaktadır. Bu açıklamanın sebep ve sonuçlarının hikâye edildiği bu metinde anlatılanlar da yaşanmış gerçek olaylar olarak kabul edilmektedir. Fıkradan da güneşten şikâyet eden köylülerin davranışları hakkında çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Ancak fıkranın bağlamında asıl amaç konu edilen köylülerle ilgili bir açıklama yapmak, bilgi vermek veya onlarla ilgili bir inanışı ortaya koymak değildir.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere aynı anlatı farklı bağlamlarda farklı amaçlarla icra edilebilir. Bascom'un da (2006: 165) belirttiği gibi tür, bir çeşit sunum biçimidir ve bir sınıflama amacıyla yapılır. Bir anlatı, benzer bağlamlarda üretilmekle birlikte tüketim bağlamlarında görülen çeşitli farklılıklar sonucunda farklı türler olarak işlevler üstlenebilir. Dolayısıyla farklı anlatı türleri arasında ortaklık, geçişler ve değişimlerin olması da mümkündür. Bu durum, bir anlatının herhangi bir türe

dâhil edilmesiyle ilgili yeni problemler ortaya koymaktadır. Çünkü Bars'ın (2017: 43) da belirttiği gibi sınırları kesin olarak belirlenmiş tür tasniflerinden söz etmek veya bir ürünün hangi türe dâhil edilebileceğiyle ilgili kesin hükümler vermek zorlaşacaktır. Bu güçlüğü aşmada ürünün hem ilk üretim hem de derlendiği ortamlara ait bilgiler bağlamında değerlendirilmesi önemli katkılar yapacaktır.

Sonuç

Efsane ve fıkra gibi türler temelde bir hikâyeye dayanmaları nedeniyle ortak özelliklere sahiptir. Anlatımdaki kısalık ve yalınlık da iki tür arasındaki benzerlikler olarak değerlendirilebilir. Ancak iki tür özellikle işlevleri bakımından birbirinden kesin çizgilerle ayrılabilir. Bu ayrılık bir anlatının farklı bağlamlarda hem bir efsane hem de bir fıkra olarak anlatılmasına sebep olabilecek mahiyettedir.

Diyarbakır'da bir efsane, Sivas'ta da bir fıkra olarak kabul edilen bir anlatı üzerine yapılan bu değerlendirmelerden anlaşılmıştır ki bir anlatının çeşitlenmesi yalnız eş metinlerle sınırlı kalmamıştır. Bir türün farklı bir türe dönüşmesi de bu ürünlerin çeşitlenmesi bakımından üzerinde durulması gerekli konulardandır. Bu çalışmayla ortaya konulanlar, bir türün farklı bağlamlarda başka bir türe dönüşebileceğini ve yeni işlevler üstlenebileceği sonucunu ortaya koysa da bunlar, konuyla ilgili bir genelleme yapmak için yeterli değildir. Yapılacak yeni çalışmalarla türler arasındaki geçişlerle ilgili yeni örnekler ortaya konulmalıdır. Böylece, türler arasındaki geçişlerle ilgili çeşitli ilkelere ulaşmak da mümkün olacaktır.

Bu makaleyle türler arasındaki geçişi sağlayan temel sebebin ürünlerin tüketim bağlamları ve bu bağlamlarda yerine getirdikleri işlevleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla halk bilimi ürünleriyle ilgili tür tasnifleri yapılırken mutlaka bu ürünlerin bağlamları ve bu bağlamlardaki işlevlerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Extended Summary

Folklore products have the feature of being reproduced in different contexts and accordingly diversifying. Because a folklore product is not only shaped depending on the producer, but also the environment in which the production is made has a great influence on its formation. When the work is evaluated in terms of folk literature products, it is produced as a result of an interaction between the person who performs the production, those who listen or read, and the environment in which the performance is performed. Therefore, in any study to be conducted on the products of folk literature, it will not be sufficient to simply compile the texts of these products. Information such as the conditions under which the product is produced and the functions it fulfills in the contexts in which it is produced should also be obtained. Because folk literature products also experience diversification due to their re-performance in different

contexts. This diversification can be realized in the form of a product being found in similar or different forms in different contexts, or it can be in the form of transformation from epic to folk tale or from lament to folk song. However, diversification can also be seen as the transformation of one genre into another genre in different contexts. In this respect, a narrative that is transmitted as a legend in Diyarbakır and as an anecdote in Sivas can be given as an example. According to the narrative, villagers who go to the city center at sunrise in the morning are disturbed by the fact that the sun is directly opposite them and takes their eyes. They apply to Hazro Bey or the Governor of Sivas to find a solution to this problem. The Bey or the Governor tells them to come to the city center in the evening and return to their villages in the morning. The villagers like this solution and return to their villages. The narrative describes the common problem experienced by the same people and the common solution to this problem. Despite this, the narrative is accepted as a legend in Diyarbakır and as a joke in Sivas. The fact that a narrative is accepted under different genre names makes the importance of context more evident. It can be said that this change between genres stems from the context in which the narrative is told. In this study, the reasons why a narrative changes genre in different contexts will be examined. In the analysis, the functions of the narrative in the contexts of formation and narration will be determined and the reasons and results of the change will be revealed.

The narrative, which is accepted as a legend in Diyarbakır, can be accepted as a legend in terms of reflecting the relationship between Hazro Bey and the rooted. However, this narrative is told as a joke in Sivas. There is no significant difference between the narrative told in Diyarbakır and the one told in Sivas. In both contexts, the narrative is shaped in the context of the same event, person and place. Therefore, the formation of the narrative is the same in both contexts. However, there are differences in compilation methods and contexts. This difference is of a nature to explain the changes in the functions of the narratives. In the context of the legend, the narrator may have directed the source person. The source person may have transmitted a story as a legend without actually having the genre knowledge. However, since the compiler had the necessary genre knowledge, he accepted that the narrative was a legend and included it in his analysis. There is no such guidance in the context of the joke. Both the source person and the listeners accepted that the narrative was a joke and developed behavior accordingly. The performance of a narrative in different contexts as a co-text is quite natural for folk literature products. In the products that constitute the universe of the study, this situation has reached a more advanced level. Thus, the narrative has become two different genres with no organic connection between them. It can be said that this change is due to the different functions of the narrative in the contexts in which it was collected.

From the results of this study, it has been concluded that context and function must be taken into consideration when making genre classifications about the products of folk literature.

Kaynaklar

Basılı Kaynaklar

- Alptekin, A. B. (2014). *Efssane Motifleri Üzerine* (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bars, M. E. (2017). Sözlü Gelenekte Nesir Anlatıların Tür Sorunu. *Alinteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 39-51.
- Bascom, W. R. (2006). Folklorun Biçimleri: Nesir Anlatılar (R. N. Aktaş vd. Çev.). M. Ö. Oğuz vd. (Ed.) içinde, *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar1* (ss. 171-202). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Boratav, P. N. (2016). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı* (4. Baskı). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Çetin, İ. (2020). *Türk Halk Hikayeciliği*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2018). *Halk Edebiyatına Giriş*. H. BİLTEKİN (Ed.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Ekici, M. (2007). *Halk Bilgisi (Folklor) Deleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Gökşen, C. (2017). Türk Halk Edebiyatında Fıkra Türü. K. ÖNCÜL ve S. ÇEK (Ed.) içinde, *Türk Fıkra Kültürü Tanım Tahsil Yöntem*. (s. 9-29). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Güven, M. (2013). Anadolu Ağıtlarının Türleşme Süreci ve Üç Ağıt Örneği. *Folklor Edebiyat*, C. 19, S. 75, 117-128.
- Helimoğlu Yavuz, M. (1993). *Diyarbakır Efsaneleri* (2. Baskı). Ankara: Doruk Yayınları.
- İçel, H. (2010). *Koroğlu'nun Bolu Beyi Kolu Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen Yayınları.
- Kaya, D. (2020). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (7. Baskı). Ankara: Akçağ Yay.
- Koca, S. K. (2017). Fıkra Tipleri. K. ÖNCÜL ve S. ÇEK (Ed.) içinde, *Türk Fıkra Kültürü Tanım Tahsil Yöntem* (ss. 31-53). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Rayman, H. (2010). *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Ulusoy Aranyosı, E. (2011). Halk Hikâyelerinde Tür Sorunu Üzerine. *Millî Folklor*, 92, 13-18.
- Yıldırım, D. (2016). *Türk Bitiği* (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

Saf: TDK Sözlük, 30. 03. 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Sözlü Kaynaklar

KK1: Ahmet Uğurlu, 21. 01. 2020 tarihinde derlendi.